

H A N S F A L L A D A :

M I L E S Z V E L E D , E M B E R K E ?

PINNEBERG EGY ÉVE

Jorge Semprun *Ramón Mercader második halála* című regénye úgy kezdődik, hogy tizenvalahány oldalon keresztül leírja Vermeer *Delft tájképe* című festményét. Nem tudom, de nem is akarom Semprun regényét e kezdés nélkül elképzelni; a huszonöt évvel ezelőtti olvasmányélmény azóta is meghatározza viszonyomat e könyvhöz. Esetleges „színpadra alkalmazás” esetén e leírás valószínűleg nem szerepelhetne a szövegkönyvben, hiszen nincs az a színpad, ahol egy festmény szépségét háromnegyed órán át lehetne dicsérni, hogy ne mondjam, *ecsetelni*. Nos, ezért fogadom óvatos gyanakvással az olyan színházi bemutatókat, amelyek regények színpadi adaptációjára vállalkoznak.

A regény - általában az olvasásra szánt mű - individuális műfaj, intim kapcsolatot tételez fel egyetlen olvasó és a szóban forgó mű között. Az élmény, az olvasottakkal való azonosulás vagy elutasítás időben nem korlátozott, arról már nem is beszélve, hogy a regény lapjain megelevenedő történet részleteit újra és újra átélhetem, *újraolvashatom* a valamiért érdekes részeket, oda-vissza lapozgathatok, vagy ha unom, mondjuk, a tájleírásokat, át is ugorhatok néhány oldalt.

Természetesen kitűnő színházi produkciót lehet készíteni regényekből kiindulva, tehát egy nem színházi előadásra szánt mű alapulvételével. Tudván tudva, hogy az eredetileg teljesen eltérő, új mű születik, amelynek illendő jeleznie, hogy az előadás alapjául szolgáló regényt az alkotók legfeljebb tartalmi kivonatnak, történetváznak tekintették. Éppen ezért a lehetőségek félreértésének, egyszerűen fából vaskarikának tartom, ha egy színlapon azt olvasom: „X. Y. regényét színpadra alkalmazta...” Legjobb esetben is szuverén *átdolgozó(k)* egyedi olvasata lehet az eredmény, amely szükségszerűen különbözik az alapul szolgáló regénytől. Merthogy regényt nem lehet színpadra alkalmazni. Félreértés ne essék, nagy sikerű színdarabot lehet regényből írni - csak találmra: *A Mester és Margarita*, a Ljubimov-féle *Bűn és bűnhődés*, a *Popfesztivál* (e színműnek a Déry Tibor írta kisregényhez való nagyon is problematikus viszonyáról Jákfalvi Magdolna éppen a SZÍNHÁZ részére írt néhány évvel ezelőtt kitűnő tanulmányt), *A Pál utcai fiúk* stb. -, csak nem szabad azt gondolni, hogy ezek a színdarabok az alapjukat szolgáló regények hű képmásai, netán „csereszabatosak” azokkal: ha megnézem a *Három testőrt*, Dumas regényét még nem ismerem.

A színház, az itt játszott *dráma* - mint műfaj: egy *cselekmény utánzása* - mindenben ellentétes a regényműfajjal. Ha bele-

gondolunk, már az sem *fair* - mármint a szerzővel, az előadás létrehozóival szemben -, hogy időnként ilyen-olyan okból *elolvassunk* egy színdarabot, sőt már a drámák könyv alakban való megjelentetése is alapvetően színházidegen tett. A műfaj befogadó intézmény nevében is jelzi (legalábbis az indoeurópai nyelvekben), hogy mire készülünk, amikor oda belépünk: *theatron*, vagyis „az a hely, ahol a látványon alapuló ismereteket, élményt lehet szerezni”. Mindig egyszeri, megismételhetetlen történetjátásnak vagyunk tanúi. Soha egyetlen előadás sem játszható újra. (Tudom, ezzel magam ellen is beszélek, hiszen ha ez igaz - márpedig igaz -, akkor igencsak óvatosan illik bánni a színházi kritikával mint ítéletalkotó műfajjal, hiszen tiszta lelkiismerettel jó esetben is legfeljebb csak *egyetlen* előadás értékelésére lehet vállalkozni.)

A Katona József Színház igazán magas színvonalú műsorfüzetet adott ki *a Mi lesz veled, emberke?* című előadásához. Veres Anna - aki dramaturgként is jegyzi az előadást - alapos, jól megírt Fallada-életrajzot készített, amelyből egy tragikus zseniális alkotó magánélete és írói pályája bontakozik ki. Annyi bizonyos: Fallada távolról sem tekinthető olyan esendő kisembernek, amilyenek leghíresebb regénye, az 1932-ben írt *Mi lesz veled, emberke?* hőseit, Johannes Pinneberget ábrázolta, hiába is törekedtek az irodalomtörténészek időről időre önéletrajzi kulcsregénynek tekinteni e művét.

Hans Fallada - eredeti nevén Rudolf Ditzén - gátlásos, depresszióra hajlamos gyermek volt. Egy máig tisztázatlan, hátborzongató fogadás eredményeként legjobb barátja gyilkosává lett, ezért börtönbe, illetve idegpszichológiai intézetbe került, majd sikkasztásért börtönbe zárták. Később rászokott a kábítószerekre és az alkoholra is. Munkát nem talált, depressziója és szenvedélybetegségei egyre kilátástalanabb helyzetbe sodorták. Mindeközben írói álmokat dédelgetett magában, s kezdeti sikertelen kísérletei után, 1919-ben megjelenik első regénye, az önéletrajzi ihletésű *Az ifjú Goedeschal*.

A Hans Fallada írói álnevet ezután veszi fel, hogy családjára ne hozzon további szégyent és bánatot múltjának, a családi titkoknak a kitergetésével. Az erkölcsi és anyagi sikert *a Mi lesz veled, emberke?* hozza meg számára, ám a fasiszmus hatalomra jutásával helyzete ismét bizonytalanná válik. Kapcsolata a politikával nehezen meghatározható: az új rendet utálja, de - elsősorban egzisztenciális okokból - nem mer, talán nem is akar nyíltan szembehelyezkedni vele. Végül

vidéki házában vészeli át ezeket az éveket, ám mire véget ér a háború, házassága tönkremegy, és utolsó éveiben visszasüllyed az alkoholizmusba és a kábítószeres világába. 1947-ben halt meg.

Fallada hihetetlen intenzitással dolgozott - már amikor dolgozott, s nem idegpszichológiai tóriumok zárt osztályán, börtönben vagy éjszakai lokálokban töltötte idejét; *a Mi lesz veled, emberke?* állítólag néhány hónap alatt született meg, de volt olyan regénye is, amelyet három hét alatt írt.

Ami lesz veled, emberke? egyszerű, szép történet, egy életképtelen illúzió összeomlásának krónikája: Johannes Pinneberg tipikus kisember (könyvelő egy terménykereskedésben), aki azt hiszi, hogy két ember egymásba kapaszkodása, tiszta szerelme a gonosz és hazug külvilág minden ármánykodása ellen képes védelmet nyújtani. Hiszi mindezt a fasizálódó Németországban az 1930-as évek elején. Ez a kortól és politikai viszonyoktól független naivitás azonban törvénytörően vezet bukáshoz. A szűkebb és tágabb környezet kijátssza, neveltségessé teszi hőseit, s a legmélyebb nyomorba süllyedt Pinneberget a regény végén rettenő megaláztatás is éri: egy rendőr letaszítja a járdáról, mert rongyos ruhájában csavargónak nézi.

Hans Fallada regényét jóindulattal sem sorolhatjuk a világirodalom legnagyobb alkotásai közé. Ugyanakkor megkapó realizmusa, sok mellékszereplővel építkező, mozaikszerű jelenetei, erős, szikár fogalmazású párbeszédei olyan erények, amelyek olvasmányossá teszik a könnyen követhető, egyszerű történetet. Falladának sikert és vagyont hozott a könyv; számtalan nyelvre lefordították (magyarul is megjelent, még a harmincas években, Braun Soma lírai fordításában, s azóta is több kiadást megért), két filmváltozat is készült belőle (Amerikában, illetve Németországban). Mégis meglepetést keltett, amikor 1973-ban a bochumi színház megnyitójára Peter Zadek a regény Tankred Dorst által készített adaptációját választotta. A korabeli kritika szerint hatásos színpadi látványosság, brechti szellemű revüelőadás született, sok zenével, a harmincas évek slágereivel, tánckarral, filmvetítéssel, dokumentatív betétekkel dúsítva. Zadek előadása távolról sem a magára maradó kisember kálváriájáról szólt. Mint elmondta, őt éppen az a naivitás fogta meg Fallada regényhősében, amelyet bele kell ágyazni a korbá, amelyet ezt a magatartást követi magából, és csupán ürügy maga a történet, amely szálatmat vagy akár elzárkózást ébreszthet ugyan, de önmagában csak szirupos mese.

1982-ben a Thália Színházban is eljátszották ezt a változatot, Iglódi István rendezésében, Esztergályos Cecíliával, Incze Józseffel, Rátónyi Róberttel és Szirtes Ádámmal a főbb szerepekben. Az előadás egyik kritikusa szerint Iglódi valamifajta zenés, irodalmi show-műsornak vélte Dorst átdolgozását, amely tolmácsolásában hol a *Kabaré* című filmre, hol egyszerűen revüszámok laza füzérére emlékeztetett. A rendezésből a zadeki gondolatok, a revüből pedig a táncolni tudó színészek hiányoztak, úgyhogy *a Mi lesz veled, emberke?* végső soron a gyenge közepes Thália-produkciók egyikének minősült.

előadását sem említi meg). Hilda Hellwignek természetesen szíve joga, hogy a neki tetsző anyaggal dolgozzék, s a mondani-valójának megfelelő változatot vigye színre. Kizárólag az eredmény, a kész produkció minősége a döntő; a mégoly neves elődök munkáit akár nyugodt szívvel el is lehet felejtetni.

Ritkán lehet ennyire egyértelműen megítélni egy előadást: a Katona József Színházban látható produkció rossz, mert egy rosszul megírt színdarabot játszanak, rosszul. A rendezés ötletelen, kapkodó és unalmas. Miután pedig a műsorfüzet nagyon jó, csak találgatni lehet, hogy Veress Anna

minden indok nélkül. Mind a jellemrajzok, mind a cselekmény bonyolítása szintjén sok a logikai bakugrás és következetlenség.

Mindvégig érződik a görcsös igyekezet, hogy Johannes Pinneberg (Elek Ferenc) élete mintegy egy évének tragikus története kerék, könnyen követhető, érthető mesévé alakuljon. Hilda Hellwig hatképnyi - két felvonásnyi -- anyagot vont ki Fallada regényéből, hogy bemutassa az aktakucak kisember örömeit, boldogságát, majd tragikus meghurcoltatását. Hogy mennyire esetleges, félkész az így született „színmű”, kitetszik abból is, hogy a műsorfüzet hátlapján közölt szereposztásból bájosan ügyetlen kezek filctollal (!) kisatíroztak jó néhány figurát, akiknek ezek szerint még a próbafolyamat egy meglehetősen előrehaladott szakaszában is fontos (?) szerepük lehetett. Bevallom, furdal a kíváncsiság, mit csinálhatott vajon Huszárik Kata mint Utcalány, majd mint Második Prostitúált és mint Franz felesége. Az egyébként nagyszerű Olsavszky Éva a látható előadásban nyúl-farknyi szerephez jut (Özvegy Scharrenhöforné), holott a csonkítatlan színlapon még az előadásból teljesen kiiktatott Franz anyjának szerepe is az övé volt.

De nem járt jobban Bodnár Erika (Johannes anyja) sem, akiről mindvégig nem döntötte el a rendezés, hogy ellenszenves, kéjsóvár kerítónőnek kellene-e lennie, avagy szerencsétlen sorsú anyának, aki egykori bűneit megbánva erején felül segíteni szeretne a fiatalokon. Így azután Bodnár Erika magára hagyatva igyekszik megoldani szerepét, s a felvázolt szélsőségek között lavírozva régi szerepeiből épít fel jól-rosszul egy megfajthetetlen, nem létező jellemet.

Vagy itt van Fullajtár Andrea esete. Ő az a csúnya, ellenszenves, férjhez adhatatlan vénlány, akit Johannes Pinnebergnek feleségül kellene vennie, hogy megtarthassa könyvelői állását a terménykereskedőnél. Mondom, *csúnya és férjhez adhatatlan*. Itt aztán igazán elkelt volna egy dramaturg, de főleg egy rendező (meg egy sminkes) értő munkája, hogy ezt a sajátos szereposztási elképzelést hihető színpadi alakítással érlelje. Ennek híján megmosolyogató (vagy bosszantóan érthetetlen, mindenesetre színházban elfogadhatatlan), ahogy Johannes Pinneberg *ettől* a lánytól undorodva menekül az ő Anygalkájához (hacsak el nem fogadjuk a „szerelem vak” örök érvényű szabályát).

Vagy itt a második kép (Özvegy Scharrenhöforné padlásszobája). Johannes Pinneberg jellemrajza ebben a jelenetben fontos adalékkal bővül: megtudjuk, hogy azért kellett ebbe a lakhatatlan, koszos, város széli padlásszobába költözniük, mert mindenki előtt titokban akarja tartani, hogy megnősült. Még arra is kioktatja a férje jellemtelenségén egyébként csöppet sem csodálkozó Angyalkát, hogy ha kicsiny szobájukon kívül bárhol találkozoznának, idegenként kell viselkedniük. A következő képben (Kleinholz terménykereskedése) a következőkre derül fény: hősünk, akit ezek szerint eddig nem bátorságáért kellett megszeretnünk, öntudatos munkás módjára sztrájkot szervez

Elek Ferenc (Johannes Pinneberg) és Ónódi Eszter (Emma)

A Katona József Színházban 1999 áprilisában bemutatott változat esetében a magyar származású, jelenleg Svédországban élő Hilda Hellwig - egykor kaposvári segédszínész - jegyzi *a színpadra állítást*, nemcsak rendezőként, hanem adaptálóként is. Hogy miért dobta sutba a Fallada-Dorst-féle változatot, nem tudható, a műsorfüzet erről nem szól (mint ahogy a Thália Színház

dramaturgként miért nem tudott jó munkát végezni. A színpadra alkalmazott változatban a szituációk legtöbbször nincs felépítve, se hangulat, se feszültség, a párbeszédetek többnyire közhelyszintűek, a szereplők a legváratlanabb pillanatokban váltanak hangulatot és stílust, a negédes szerelmi enyelgés hisztérikus sikoltozásba, a baráti beszélgetés egymás pocskondiázásába csap át

társai körében a vérüket szívó kizsákmányoló ellen (aki előtt legfőképpen titkolni kell házasságát, hiszen kenyéradója egyben reménybeli apósa is). Jön Angyalka, akit rövid habozás után majdnem a nyílt színen tesz magáévá a titkolózásra, úgy látszik, már nem annyira ügyelő ifjú férj. Majd megjelenik a fent leírt Fullajtár Andrea, és közli „völegényével”, hogy előző nap látta őt a parkban csókolózni azzal a nővel, aki az imént itt járt. Hősünk sértett büszkeségtől remegő hangon vágja Marie és az időközben szintén megérkező munkásnyúzó apa, Kleinholz szemébe, hogy *az a nő* a felesége. Nesze neked, dramaturgiai logika. Most akkor egy mindenki előtt meghunyászkodó kisember Pinneberg vagy a szerelméért és

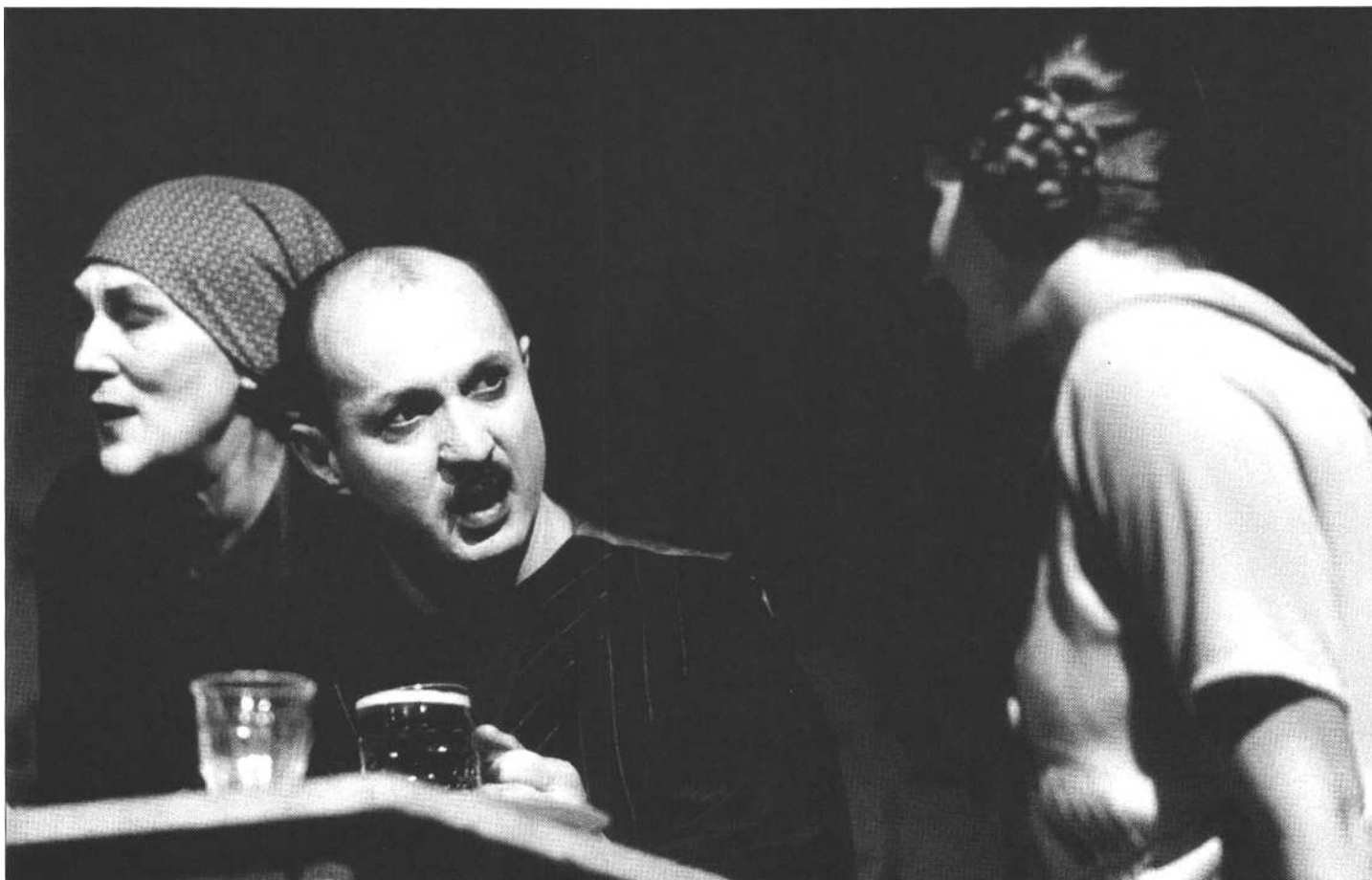
ben ez a jelenet is fel van építve). De ne ordibáljon ezzel a szegény asszonnyal, aki eddig - legjobb nézői tudomásunk szerint - csak segített rajtuk, szelíden és kedvesen viselkedik. Persze ha tudnánk - mármint az előadásból -, hogy egy nyilvánosház pénzsóvár, érzéketlen és kíméletlen uzsorás madámjáról van szó, aki kizárólag a méregdrága labkér reményében fogadta be rég elfelejtett fiát és annak feleségét, az egészen más lenne. De mindebből semmi nincs megjelenítve; marad a nevetséges, motiválatlan hisztéria.

Az előadás férfi főszerepét, Johannes Pinneberget Elek Ferenc, feleségét, Emma Mörschelt (Angyalkát) Ónodi Eszter játssza. Teljesítményüket nehéz értékelni, mert

(csak az nem egészen érthető, miért kell Ónodi Eszternek mindvégig ugyanabban az igencsak előnytelen kosztümben játszania, jelenettől és helyszíntől függetlenül).

Talán még nincsen baj, kisiklás minden színház életében előfordul. Az azért nehezen hihető, hogy a színházban senkinek ne tűnt volna fel, hogy a rengeteg színészi erőfeszítés ellenére melléfogás az előadás.

KARSAI GYÖRGY

Högye Zsuzsanna (Mörschelné), Lengyel Ferenc (Karl) és Ónodi Eszter (Koncz Zsuzsa felvételei)

becsületéért az egész világgal szembeállni kész hős?

Ugyanez a skizofrénia jellemzi Pinneberget az ötödik képben (Mandel áruház) is: időnként mindenki kapcája, kinevetik, megalázzák, de olykor kibukik belőle az osztályöntudatos dolgozó, aki lázadni és lázítani is tud az elnyomók elleni harc során. A dramaturgiai baklövések csúcsa azonban mégis a negyedik szín (Mia Pinneberg lakása). Már szóltunk az anya jellemének megoldatlanságáról, de a többiek (fia, menyecszeretője) itt látható megnyilvánulásai ezen is túltesznek. Pinneberggről például nem derül ki, miért ordibál egészen alpári stílusban az anyjával, aki befogadta őket, kiutat kínálva az állásvesztés utáni reménytelen helyzetből. Tévedés ne essék: ordibáljon, ha ez a színpadi szituációból, az előzményekből vagy a jellemekből következik (a regény-

tehetségüknek hála, olykor még arra is képesek, hogy életet leheljenek a rosszul megírt, hiteltelen figurákba: például az utolsó jelenet líraian szép összekapaszkodása már-már hihető lenne, ha nem rontaná le a zárókép idéttlen, esőhordóban bemutatott tánca. De csodát nem tudnak tenni; a legtöbb jelenetben csak elszántan küzdenek a megoldatlan szituációkkal. Ebbe olykor belebuknak (legnyilvánvalóbb példa a negyedik kép során - Mia Pinneberg lakása - elénk táruló, egyikük jelleméből sem következő, többszöri hangulatváltás, de említhetjük akár a padlásszoba-jelenetet vagy a terménykereskedőnél játszódó képet is).

A kisebb szerepekben jó teljesítményt nyújt Szacsvay László, Varga Zoltán, Hollósi Frigyes. Khell Csörsz díszlete jól bejátszható tereket nyújt a játékhoz, Benedek Mari jelmezei korhűsége törekvők

Hans Fallada: Mi lesz veled, emberke? (Katona József Színház)

Fordította: Kúnos László. Díszlet: Khell Csörsz m. v. Jelmez: Benedek Mari m. v. Zene: Sály László. Dalszöveg: Bereményi Géza. Dramaturg: Veress Anna. Színpadra alkalmazta és rendezte: Hilda Hellwig m. v. Szereplők: Elek Ferenc, Ónodi Eszter, Högye Zsuzsanna, Kun Vilmos, Lengyel Ferenc, Morvay Imre, Olsavszky Éva, Nagy Ervin f. h., Tóth Zoltán, Dévai Balázs, Csujá Imre m. v., Somody Kálmán m. v., Fullajtár Andrea, Bodnár Erika, Varga Zoltán, Éles István, Szacsvay László, Lengyel Ferenc, Nagy Ervin f. h., Hollósi Frigyes.